

LIDOVÁ PÍSEŇ A ZPĚV NEJMLADŠÍ GENERACE

Marta Toncrová

Zaměření letošního kolokvia mne vedlo k volbě tématu, které by se očekávalo spíše na semináři věnovaném hudebněpedagogickým problémům. Zvolila jsem ho proto, že se domnívám, že i tímto způsobem můžeme sledovat proces zrcadlení, v tomto případě konkrétně odraz či reflexi lidové hudební kultury v životě a kultuře určité věkové kategorie současné populace – ve zpěvní aktivitě dětí školního věku a mládeže.¹ Všimněme si, co a jak se odráží v sestavě repertoáru dětí, co tvoří základ budoucího zpěvního fondu a jak probíhá proces vnímání hudby u této věkové skupiny. Informace může poskytnout výzkum u jednotlivých informátorů, lze je rovněž získat pomocí dotazníkové ankety (např. písemného dotazníku) anebo můžeme vést rozhovor, provádět záznam zpěvu přímo ve skupině dětí, popřípadě v rodinném prostředí atd. Vhodným postupem je rovněž návratný výzkum v jedné lokalitě ve stejné věkové skupině, popřípadě komparace výsledků podobných zkoumání v různých geografických podmínkách. V uplynulých desetiletích jsme v rámci výzkumů realizovaných brněnským pracovištěm Etnologického ústavu AV ČR využili v různé míře všechny jmenované postupy. V tomto příspěvku uvádím některé poznatky a výsledky z terénních šetření, která se na uvedeném akademickém pracovišti provádějí od 70. let 20. století. Jako vhodný zdroj pro zodpovězení zvolených otázek se rovněž ukázala autopsie, to znamená sledování vývoje hudebního života a vůbec vztahu k hudbě ve vlastní rodině (Toncrová 2016).

1. Poměrně dlouho se pozornost soustředovala při výzkumu zpěvu na dospělé zpěváky. Děti a jejich poměrně jednoduché až primitivní projevy příliš sběratele nelákaly. Obrat nastal přibližně ve druhé polovině 20. století, kdy se začal studovat život dětí se všemi jeho kulturními jevy.

Tento příspěvek není sumarizací výsledků konkrétního dlouhodobě a systematicky koncipovaného projektu, spíše předkládá výběr některých zjištění ze studia života a kultury dětí školního věku, tak jak je přinesla několikaletá práce v terénu. Výzkum jsme prováděli na různých místech, v městském i venkovském prostředí, ve všech třídách základních škol. Rozdílný postup jsme zvolili vzhledem k věku. To znamená, že u žáků nižších postupných ročníků se pouze nahrával zpěv, od pátých tříd jsme pracovali také pomocí písemné dotazníkové ankety. Od šestého postupného ročníku jsme se setkali rovněž s rukopisnými zpěvníky, které obsahovaly oblíbené písně uplatňující se na výletech, třídních oslavách, akademiích a podobných příležitostech. Největší rozsah písňového repertoáru jsme zjistili u dětí druhých až čtvrtých tříd, nicméně chuť zazpívat si projevovali i žáci osmých a devátých tříd, kteří jednoznačně dávali přednost aktivnímu zpěvu před teorií, třebaže u chlapců dochází v tomto věku k určitému omezení pěveckých schopností během mutace.

Jako dětský zpěv, popřípadě zpěv dětí (dříve také převážně jako dětský folklor) se ještě donedávna označovaly některé jednoduché až primitivní dětské popěvky či písně zpravidla malého tónového i formového rozsahu s nenáročným, jednoduchým textem. K nim se řadily rovněž písně zpívané dětem dospělými, označované obvykle jako písně pro děti (zejména ukolébavky), dále zpívaná rozpočítadla či říkanky, někdy doprovázené i pohybem, a podobné hudebně-slovesné útvary (Hrabalová 1968: 300–301). V posledních desetiletích 20. století se podstatně změnil pohled na zpěvní aktivitu nejmladší generace i na otázku dětského folkloru vůbec. Prostor etnologického výzkumu na tomto poli se rozšířil na celou řadu jevů a projevů z dětského života, včetně spontánního i organizovaného zpěvu a písňového repertoáru této věkové skupiny (Pospíšilová 2005, 2006; Scheufler 1975).

Výzkum takto pojatý netrvá tedy příliš dlouho. Nicméně přinesl poznatky naznačující, že v této specializaci etnologického výzkumu nejde jen o studium vybraných projevů charakteristic-

kých pro určitou věkovou kategorii. V současném bádání o životě a kultuře dětí etnologie sleduje svébytnou kulturní rovinu žijící vlastním, specifickým způsobem. Pro dnešní dobu, v níž dochází k převaze pasivního vnímání, k unifikaci nebo globalizaci kultury, k proměně i zániku řady folklorních projevů, je důležité, že v rámci skupiny nejmladších nositelů dosud existuje v určité míře recepce a reprodukce toho, co označujeme tradičně jako lidovou píseň. Rozvíjí se samozřejmě i vlastní produkce, byť se tak děje většinou formou parodie. Ostatně i v jiných projevech se dětský svět jeví jako stále živý a aktivní. Významný český folklorista Oldřich Sirovátka se vyjádřil v tom smyslu, že současný folklor u dětí je nejživější, nebo naopak, že děti jsou nejproduktivnější tvůrci a nositelé folkloru v současné době (Sirovátka 1983: 31).

Pokud jde o zpěv, můžeme v této věkové vrstvě odlišit několik vrstev. Je to zpěv spojený:

1. s rodinou,
2. s bydlištěm a lokálním společenstvím,
3. se školou (tj. se stálým dětským kolektivem, jako je třída), popř. s jiným dětským kolektivem (zájmové kroužky, sportovní oddíly apod.),
4. s příležitostným dětským kolektivem (např. v prázdninových táborech nebo při jiných letních pobytech),
5. zpěv odrážející vliv médií,
6. vlastní dětská tvorba.

Ad 1. **Zpěv v rodině** vytváří zpravidla nejranější základ zpěvního repertoáru, pokud se ovšem v rodině zpívá. Rozdíly vznikají pak podle toho, o jakou rodinu jde, kde žije. V městské rodině se zpěvní aktivita formuje jinak než na vesnici s dosud živou či vědomě pěstovanou tradicí, jako je tomu třeba v některých lokalitách na Slovácku. Pro názornost poslouží dva příklady. Ve Velké nad Veličkou v roce 1999 školák na pokyn, aby něco zazpíval, zanotoval bez rozmýšlení hornáckou píseň k tradičnímu tanečnímu projevu – k verbuňku. Tak to byl zvyklý slyšet kolem sebe od útlého věku v rodině i při různých veřejných produkcích a příležitostech. Dítě ve městě zazpívalo zase píseň, kterou se

naučilo ve školce, nebo to, co znalo od babičky. Zdroje aktivního zpěvu mohou být i jiné. Mohu uvést příklad z vlastní rodiny. Moje dcery slyšely v předškolním věku nahrávku zpěvu dětí ze školy v Loděnicích, natočenou při jednom z našich výzkumů v jihomoravském pohraničí. Byla to směs nejrůznějších, možno říci celonárodních písní. Tyto písně se naučily zpívat a oblíbily si je tak, že je každý den poslouchaly místo pohádky. Na otázku, které písně znají a rády zpívají, pak vybíraly po několik let právě z nich. Písně převzaté od jiných dětí, od Brna vzdálených poměrně mnoho kilometrů, se tak prostřednictvím zvukových záznamů staly ustálenou součástí jejich zpěvního fondu (srov. Toncrová 2000).

Ad 2. **Zpěv ve škole** je nebo donedávna byl pevně stanoven především učebními osnovami. Záleželo proto na výběru písní v učebnicích, který nebyval vždy pro žáky v různých částech republiky nejvhodnější. Často v nich děti postrádaly písně svého bydliště, většinou naprosto chyběla vazba písně a prostředí, snad jen s výjimkou regionů Slovácka, Valašska, Chodska (srov. Toncrová 1993). Dnes je situace jiná, neboť někde se výběr písní pro výuku řídí nejen rozhodnutím pedagoga, ale v některých zařízeních (školách) jsou to samotní žáci, kteří mohou rozhodnout, co chtějí zpívat. S touto informací jsem se setkala kupříkladu při výzkumu v roce 1999 na Lerchově gymnáziu v Brně.² Proto se v hodinách hudební výchovy může lišit, a skutečně se také liší, repertoár v závislosti na místě, kde je škola, ale také na osobě pedagoga i na celkovém přístupu školy k tomuto předmětu. Přes skeptické prognózy samotných pedagogů je nicméně cenným současným poznatkem skutečnost, že děti dávají v rámci hudební výchovy zpěvu před teorii. Důvodem není vždy jen jistá uvolněnost v tomto učebním předmětu a při samotném zpěvu, ale fakt, že zpěv je způsobem seberealizace, že je vnitřní potřebou a nejvhodnějším způsobem relaxace či jistou tvůrčí aktivitou (např. nácviky pro soutěže, akademie a jiná vystoupení v průběhu školního roku).

2. Srov. dokumentační sbírky a fondy brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., (dále EÚB) sign, P_k 591.

Ad 3. **Zpěv v dětských kolektivech** probíhá v relativně **ustálených uskupeních**, jaké představuje např. třída. Podobný kolektiv se vytváří také v rámci zájmové činnosti, ať jde o sportovní, technický nebo umělecký kolektiv. I uvnitř takové skupiny se může vytvářet určitý model společného zpěvu, např. ve volných chvílích, při oslavách, na opakujících se soustředěních. Tyto kolektivy fungují zpravidla po určitou dobu, takže se může vytvořit tzv. skupinový repertoár, tradující se celou skupinou po určitou dobu, třeba i po několik let (Toncrová 1997, 2003).

Ad 4. Osobitý druh dětského skupinového **zpívání** probíhá v **příležitostných kolektivech**, které se mezi dětmi vytvářejí např. o letních prázdninových pobytech. Zde se potřeba společného zpěvu naplňuje prostřednictvím písní přinesených účastníky z různých míst. To znamená, že se na kratší dobu formuje společný repertoár, sestávající z tzv. tábornických písní (z nedostatku jiného označení používáme tento pomocný výraz).

Ad 5. **Módní písně šířené médii** hrají neustále jistou roli v dětském repertoáru. Výzkumy naznačují, že jsou jeho nejvíce proměnlivou složkou. Skupina písní tvoří oblíbenou část repertoáru pouze po určitou dobu, aby pak byla nahrazena dalšími skladbami. Není to vždy bezpodmínečně hudba z oblasti taneční hudební sféry. V 80. letech 20. století to byly po písních Karla Gotta či skupiny Bonie M např. také skladby z repertoáru tehdy velmi populární dechové kapely Moravanka. Stalo se tak i přesto, že právě dechová hudba a její repertoár, odborně zahrnovaný pod termín „lidovka“, nepatří v této věkové kategorii k oblíbeným (Kotek 1998: 97–106). Lze dokonce říct, že dechovka představuje hudební žánr mladými recipienty naprosto zatracovaný. Nicméně velká a zcela nečekaná popularita Moravanky pronikla bariéry vytvořené vytrvalým odporem dětí a mladistvých k dechovce a skladby z jejího repertoáru se na čas staly součástí i dětského a mládežnického zpěvu. Vliv módních písní nelze proto pominout, patří v této věkové skupině k silným činitelům. Módní písně však tvoří součást dětského repertoáru jen několik let, jak už bylo zmíněno a jak to dokládají návratné výzkumy.

V podstatě jde často jen o zpěv písňových torz, tedy částí skladeb, nejčastěji oblíbených refrénů nebo zpěv podle psaných textů, což je obvyklá rekvizita při zpívání skladeb tohoto žánru. Tato oblast spontánního prozpěvování souvisí těsně s působností masmédií, ať je to rozhlas, televize, nebo nahrávky na různých nosičích.

Ad 6. Jako **vlastní tvorbu** možná trochu nadneseně označujeme další složku dětského zpěvu. Jde vesměs o tvorbu nových textů na již existující nápěvy. Tento typ komponování upomíná na praxi tzv. kontrafaktur, která se uplatňovala přinejmenším od dob renesance, možná i od dřívějších dob. K hotovému nápěvu, často obecně známému, se složil nový, aktuální text. V minulosti se tato praxe týkala duchovních textů, které se spojovaly se světskými nápěvy, třeba u písní zařazovaných do kancionálů, sborníků s hudbou k bohoslužebným účelům. Mohl ovšem být i opačný postup (*Akademický slovník cizích slov* 1998: 146). V současném v dětském zpěvu se spojují oblíbené nápěvy s žertovnými, posměšnými textovými útvary, využívanými touto věkovou skupinou prostě jen pro zábavu. Anebo jde o skladby pro určité opakované rituály, jako je třeba v dnešní době stále velmi rozšířené „poslední zvonění“.

Závěr

Zpěvnost dětí je poměrně složitý kulturní systém, ovlivněný různými faktory. Vyvěrá z přirozených potřeb dětí, mezi jiným z potřeby seberealizace zpěvem. Jaká bude jejich zpěvnost v dospělosti, to záleží na podmínkách, v nichž se utváří už v raném věku, a na osobním vztahu této věkové skupiny k hudbě, jak to potvrzují opakované etnomuzikologické výzkumy. Přímá závislost se jeví mezi intenzitou zpěvní aktivity a procesem mezigeneračního přenosu v rámci rodiny nebo lokálního společenství. Důležitý je také vliv osobnosti pedagoga, a to jak v počátečních ročnících školní docházky, tak přístup učitele hudební výchovy v pozdějších ročnících. Jako příklad opakovaně a ráda uvádím učitele v Loděnicích, v obci v jihomoravském pohraničí, nově osídlené po odsunu Němců, kde se prováděly první

výzkumy tohoto druhu. Učitel v Loděnicích nehleděl na osnovy a naučil děti ve druhé a třetí třídě bezpečně zvládnout řadu písní v nápěvu i textu. Během jedné vyučovací hodiny jich nazpívaly přes čtyři desítky.³ Učitel hudební výchovy na základní škole v Nedašově, v obci na samé hranici se Slovenskem, sám aktivní člen kapely, zase sledoval hudební výukou příští potřeby žáků, hlavně pokud jde o aktivní začlenění do společného zpěvu. Vedl je k osvojení takových písní, které jsou oblíbeny ve společnosti, s cílem, aby se v dospělosti mohli živě zapojovat do společné zábavy. Samozřejmě v centru repertoáru byly rovněž místní lidové písně, zvláště oblíbené ve skupinovém zpěvu lokality.⁴

Z pohledu etnologie a etnomuzikologie je hudební výchova předmět přinejmenším stejně důležitý předmět jako výchova literární, výtvarná nebo tělesná. Nejde o oddechový předmět nebo o něco, co je možno zanedbávat, a to jak ve školním výchovném procesu, tak v rodině. Navíc je možné na tomto místě připomenout mnohokrát prokázaný pozitivní vliv aktivní hudební činnosti a zejména zpěvu na zdraví nejmladší generace.

V tomto pojednání nejde o výsledky nějakého uceleného projektu, který by mohl přinést odpověď na všechny kladené otázky. Využívám toho, že poslední desetiletí se na brněnském akademickém pracovišti této otázce věnuje stálá pozornost, a vybírám některé otázky, které by mohly zapadat do tématu tohoto kolokvia. O podobném problému se často jedná v prostředí pedagogů. Jde však přece jen o jiný pohled než jaký si klade etnologie.⁵ Pedagogové sledují vhodnost lidových písní jako učebního materiálu, studují je ve vztahu k pěveckým schopnostem dětí, zkoumají lidové písně jako prostředek k pochopení hudebně teoretických problémů apod. Etnologie si všímá, jak se k lidovým

3. Záznam je uložen ve fonotéce EÚB, sign. P_k 16, natočeno v Loděnicích 21. 5. 1978.

4. Nahrávky jsou uloženy v dokumentačních sbírkách a fondech EÚB, signatura P_k 438, 441, 442, natočeno v Nedašově 21.–23. 4. 1998.

5. Tato problematika se promítá např. do náplně mezinárodních konferencí pořádaných Katedrou hudební výchovy Pedagogické fakulty v Brně. Přednesené příspěvky jsou publikovány ve sborníku *Musica viva in schola*.

písním staví nejmladší generace, jakou podobu má současný dětský repertoár, jak se může díky jejich vnímání dále utvářet spontánní zpěvnost, jak naplňuje zpívání vnitřní potřeby zpěváků, jaké faktory působí na zpěv pozitivně či opačně, jakou může mít podoba lidové písně a spontánní zpěvnosti v budoucnosti, tedy otázka dalšího vývoje, proměn či zániku toho, co označujeme setrvačně jako lidovou píseň.

*Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

Literatura:

- Akademický slovník cizích slov* 1998: Praha: Academia.
- HRABALOVÁ, Olga 1968: Dětský folklor. In: *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha: Orbis, s. 300–301.
- KOTEK, Josef 1998: *Dějiny české populární hudby a zpěvu (1918–1968)*. Praha: Academia.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana 2005: Kultura dětí. In: TYLLNER, Lubomír – UHEREK, Zdeněk (eds.): *Kultura – společnost – tradice – 1. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 115–143.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana 2006: Od Bartošovy sbírky Naše děti k současnému stavu bádání o kultuře dětí. *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Suplementa 1. František Bartoš jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí*, s. 75–80.
- SCHEUFLER, Vladimír 1975: Volný čas a dětské hry pražského předměstí třicátých let. *Etnografie dělnictva 2.* (= Národopisná knižnice 10.) Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, s. 3–31.
- SIROVÁTKA, Oldřich 1983: Kdo udržuje současný folklór? *Slovenský národopis* 31, č. 1, s. 30–36.
- TONCROVÁ, Marta 1993: Lidová píseň v hodinách hudební výchovy. In: FEGLOVÁ, Viera (ed.): *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno vzdelávacom procese. Zborník príspevkov zo seminára v Poľnom Kesove 20. – 22. apríl 1993*. Nitra: Katedra folkloristiky a regionalistiky, Fakulta humanitných vied a Vysoká škola pedagogická, s. 87–92.
- TONCROVÁ, Marta 1997: Studentské rukopisné zpěvníky. In: Krist, Jan (ed.) *Společenství dětí a kultura*. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 186–190.
- TONCROVÁ, Marta 2000: Mechanismus mezigeneračního přenosu folkloru. Na příkladech z Hornácka I. Hudba a zpěv. In: Hlůšková, Hana (ed.): *Tradičná kultúra a generácie*. Bratislava: Ústav etnologie SAV, s. 143–149.
- TONCROVÁ, Marta 2003: ...co si zpívají. In: POSPÍŠILOVÁ, Jana (ed.): *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno: Doplněk, s. 75–131.
- TONCROVÁ, Marta 2016: Zpěvnost nejmladší generace. In: Pospíšilová, Jana – Altman, Karel (eds.): *Děti v Brně*. Brno: Doplněk, s. 127–145.

Folk Song and the Singing of the Youngest Generation

The paper deals with the reflection of folk song and music in the spontaneous singing of school children and youth within ethnomusicological research; in other words, it explores children's folklore and folklore for children in their musical life and the urge of young ones to sing. In this area, ethnomusicology relies on various techniques, such as interviews and documentations of the singing of individuals, recording of group singing, or recording of family singing. It is important to do recurring research; it is possible to rely on personal experience as well. Research also deals with the sources of formation of the singing repertoire and a range of factors which might influence them. The singing activity of the youngest generation happens in the family environment, in local communities, in schools as part of the educational process, and in regular and irregular groups. Also in the focus of research is the influence of the media, especially of popular music, on the singing of children and school children's creative activity.

Key words: Folk songs; children; spontaneous singing; research; repertoire; ethnomusicology.